

ANTON POPOVIČ FORDÍTÁS-ELMÉLETÉNEK KÖZPONTI KÉRDÉSEI: A KULTURÁLIS ÉS A NYELVI EKVIVALENCIA

CENTRAL ISSUES OF ANTON POPOVIČ'S TRANSLATION THEORY: CULTURAL AND LINGUISTIC EQUIVALENCE

TELLINGER DUŠAN¹

Anton Popovič világszerte ismert fordításelmélete, amely a jelenkori fordítástudomány számára is sok új gondolattal szolgál, 1975-ben jelent meg. A máig alapműnek számító könyvben a szerző nagy hangsúlyt fektet a stilisztikai ekvivalenciára. Az alábbi tanulmány Anton Popovič munkáját a stilisztikai ekvivalencián kívül a kulturális és a nyelvi ekvivalencia szemszögéből is vizsgálni szándékozik. Az egész mű azt a meggyőződését tükrözi, hogy a kulturális és a nyelvi ekvivalencia megteremtése szempontjából ideális, ha a fordító a kultúrával kapcsolatos lexikával is foglalkozik, különösképpen a reáliákkal. A kulturális és stilisztikai ekvivalenciákkal kapcsolatosan Popovičnak az a felfogása, hogy a fordítónak az eredeti szöveg ezen értékeit át kell kódolnia a kulturális és stilisztikailag is ekvivalens célnyelvi szövegbe, ezzel téve lehetővé az olvasó számára, hogy eljusson az egyik kultúrától a másikhoz. Kutatásainak középpontjában az a célkitűzés állt, hogy körülírja a fordítási folyamatot, amely sokkal inkább a kultúrák, mint egyszerűen a nyelvek között megy végbe. Ha nem lehet közvetlen szemantikai ekvivalenciát megvalósítani, akkor a fordító a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg közötti stilisztikai egyenértékűség megteremtésére kell, hogy összpontosítson. Geoffrey Chaucer *Canterbury mesék* című műve jól szemlélteti a magyar fordításnak az eredeti angol szöveggel való expresszív identitását, a stilisztikai ekvivalencia konkrét megnyilvánulását. A középkori téma egyes elemeit Kormos István adaptálta a magyar fordításban, de bizonyos adaptáció ugyanígy megfigyelhető a műnek két interlineáris – mai angol nyelvre történő – fordításában is.

Kulcsszavak: kulturális, nyelvi, stilisztikai ekvivalencia, reáliák, adaptáció, háttérismeretek

The study below intends to approach not only stylistic equivalence but also cultural and language equivalence on the basis of the internationally known theory of translation elaborated by Anton Popovič, which still provides several new ideas for contemporary translation studies. His fundamental book from 1975 is based on the conviction that cultural and language equivalence, above all with great emphasis on stylistic equivalence, is the ideal method when the translator has to deal with cultural lexicon, especially with the translation of realia. A. Popovič's cultural and stylistic approach to cultural and stylistic equivalences according to which the translator has to recode the cultural and stylistic values of the source text into equivalent cultural and stylistic target text enables the reader to move from one culture to another. The basis for his research was the effort to describe the process of translating, which occurs between cultures rather than simply between languages. When direct semantic equivalence cannot be established, the translator has to deal with stylistic correspondence between ST and TT. The expressive identity of the Hungarian translation of Geoffrey Chaucer's *Canterbury Tales* with the original English text is a concrete demonstration of stylistic equivalence in poetry translation. Some elements of the medieval theme were adapted in István Kormos' translation, but a certain degree of the adaptation of the old theme is given in two interlinear English translations of this work, too.

Keywords: cultural, language and stylistic equivalence, realia, adaptation, background knowledge

¹TELLINGER DUŠAN

Retired university lecturer
Košice
telling.dusan@gmail.com

Bevezetés

Jelen tanulmány a fordítástudomány tárgykörébe tartozik. Első fejezete kronológiai sorrendben mutatja be az Anton Popovič által fémjelzett fordításelmélet keletkezését és külföldi fogadtatását. Fontos áttörést jelentett az addigi gondolkodásmódban a metakommunikációval összefüggő számos új szakkifejezésnek a tudományágba való bevezetése, amely nagy lendületet adott a fordítások tudományos vizsgálatának. Ehhez azonban hosszú és gyötrelmes út vezetett, amelyről a tanulmány második fejezete szól. Itt mutatom be a szerző 1975-ben megjelent, elsősorban a stilisztikai ekvivalencián alapuló könyvének kiinduló álláspontját. Könnyebben megérthetők ilyen módon az elmélet bizonyos gyenge pontjai is, amikor a stilisztikai ekvivalenciát az ekvivalencia-típusok ranglétrájának legmagasabb fokára helyezi a szerző. Emiatt egyesek kritizálták is Popovič elméletének gyakorlati érvényességét. Erről, azaz a Popovič nézeteivel ellentétes véleményről a tanulmány harmadik fejezetében olvashatunk. Könyvének 1980-ban megjelent magyar változatában Popovič elméletét egy kitűnő Kormos-fordítás is alátámasztja, amiről szintén ebben a fejezetben számol be bővebben a tanulmány írója. Az utolsó előtti, sorrendben a negyedik fejezet a reáliáknak a műfordításban betöltött szerepét emeli ki, különös tekintettel Kormos István fordítói módszerére, vagyis arra, ahogyan Kormos képes volt a középkori valóságot, a reformáció előtti Angliát közelebb hozni a mai magyar olvasóhoz. Az ötödik, befejező fejezetben, amelyben az adaptáció folyamatáról szól, az a konklúzió fogalmazható meg, hogy az adaptáció nem csak az eléggé szabad költői, Kormos által készített átvittetésre jellemző, de bizonyos fokig a mű két, ún. interlineáris fordítására is, ami a mai angol olvasók számára biztosítja a mű érthetőségét.

1. A '60-as és '70-es évek fordítástudománya Popovič alaplírájának és fordításainak tükrében

Popovič világszerte ismert, legfontosabb és korszaknyitó műve, *A műfordítás elmélete: A szöveg és az irodalmi metakommunikáció szempontjai* címmel jelent meg 1975-ben. A munka a szerző azon könyvei közé tartozik, amelyek hozzájárultak írójuk nemzetközi elismertségéhez, és a mai napig forrásként szolgálnak a kutatók számára, sőt mi több, további célok kijelölésére és megvalósítására ösztönöznek. A tudományos pályája első, kevésbé ismert – és nem is teljesen nemzetközi forrásértékű –, az *Orosz irodalom Szlovákiában az 1863–1875-ös években* (1961) című munkájában az irodalom terén megmutatkozó interkulturális kapcsolatokat csak mellékes ügyként érintette, mivel ebben a könyvben arra a kérdésre fektette a fő hangsúlyt, hogy milyen hatást gyakorolt az orosz irodalom a fejlődő szlovák realizmusra, továbbá magának a realizmus stílusának szlovák nyelvi közegben való megszületését emelte ki (Popovič 1961: 137). Ezzel szemben 1975-ös műve már bizonyos mértékben az interkulturális kommunikáció szempontjából is íródott. A szerző akkor, a hetvenes évek derekán, az erősödő nyugati hatástól is befolyásolva ezzel a fontos könyvével vezette be csehszlovákiai berkekben a metakommunikációval összefüggő gondolkodásmódot. Tette ezt azért, hogy ún. metaszóveg létrehozásáról beszélt, tehát nem egy fordítás egyszerű megalkotásáról, hanem egyúttal a szöveg interpretációjáról is, ami elsősorban metakommunikációs tevékenységet jelent. Ezáltal **eltolódások** (angolul *shifts*) keletkezhetnek, amelyek főleg abból származnak, hogy az eredeti szöveg egy más nyelvi és

kulturális közegbe kerül a fordítás folyamatában. Popovič szerint tehát a fordító hozzáállása az eredeti szöveghez már metanyelvi hozzáállást jelent, azaz egy bizonyos műveletet, amelynek célja az eredeti szöveg invariáns lényegének megállapítása és átvitele a megalkotandó célnyelvi, azaz az eredetihez képest másodlagos, átvitt szövegbe. Évtizedeken át vizsgálta a jelentések invariáns egyezését és kifejezésbeli azonosságát elérni törekvő fordítói eljárásokat. Ez csak az eredeti mű elemei funkcionális egyenértékűsége feltételének a betartásával valósulhat meg a fordításban. A fordítás folyamatának bizonyos kockázata is vannak; ezek kapcsán Popovič egyúttal veszteségekről és elkerülhetetlen eltulódásokról beszél. Előfordul, hogy a metaszóveg megalkotása kontroverz nem egyetértő – módon történik, tehát szándékosan keletkeznek az eredeti szövegtől való eltérések. Ezek néha nem szándékosan is bekövetkeznek, hiába a fordító affirmatív egyetértő – hozzáállása az eredeti szöveghez, mégis eltérhet tőle a célnyelvi szöveg. Az eredeti szöveghez való ilyen hozzáállás (amiről azonban még nincs szó Popovič könyvében) az ún. metainformációs elemek és struktúrák teljes vagy részleges változtatásával is együttjárhat a fordításban.

Popovič 1975-ös könyve a szerző tudományos tevékenységének tetőfokán keletkezett, és a legnagyobb értéke talán abban rejlik, hogy nem csak tudományosan fogalmazta meg benne az akkori szinten létező fordítás-tudományágnak, a műfordítás elméletének fő tételeit, de még terminológiai szótárral is ellátta ezt az új, akkortájt már magas tudományos szinten fejlődő kutatási területet. Tehát a könyv végén ott található a metakommunikációval összefüggő alapfogalmak is. Az ezekről a szakkifejezésekről (**metaköltemény, metakommunikáció, metakreáció, metairódalom, metaszóveg**) adott definíciói napjainkban is elfogadhatók. Megemlíthető a tény, hogy a fordítói terminológia területén Popovič már 1970-ben jeleskedett Nyugaton, amiben nem kis mértékben támogatta őt kutatótársa, James Stratton Holmes (1924–1986). Nem csodálkozhatunk azon, hogy éppen erre az amerikai származású szerzőre történik utalás az 1975-ös könyv terminológiai részében is, amikor Popovič (vö. 1975: 279) pl. a metakölteményt az angol holmes-i szakkifejezés szerinti **metapoémát** definiálja. Holmes itt mint forrásmű szerzője van feltüntetve, amikor Popovič a metaköltemény keletkezési lehetőségénél aláhúzza, hogy itt másodlagos irodalmi tevékenységről van szó, egy olyan tevékenységről, amellyel a fordító az eredeti szöveget „átmintázza”, avagy Popovič terminológiája szerint „modellezi a szöveget”. Ebben teljes egyetértés van a holmes-i felfogással, sőt azzal is, ahogy mindez a mai angol szakirodalomban szerepel. Példaként idézhető a metaköltemény (metapoéma) definíciója az akkori, Holmes-féle felfogást tükrözve: „a poem ‘about’ the poem and a poem inspired by the poem □ magyarul tehát: költemény a költeményről és költemény ihletve költeménytől (= költemény által ihletett költemény) □” (Shuttleworth – Cowie 1997: 104). Popovič terminológiája és nyelvi szerkezetei összességükben nagyon nehezen fordíthatók le idegen nyelvekre. A magyar fordítás nehézségeiről kollégájának, Zsilka Tibornak (sz.: 1939) 1980-as magyar fordítása is tanúskodik. Sokszor érthetetlen lehet a popoviči szöveg egy olyan magyar olvasó számára, aki a nyelvi akadályok miatt nem ismerheti az eredeti könyvet. Az 1980-as magyar fordítást még ugyanabban az évben követte az orosz, és a közelmúltban – 26 évvel a magyar és az orosz után, tehát 2006-ban – megjelent az oroszról történt olasz fordítás is. Ugyanakkor alá kell húzni azt a tényt, hogy az olasz nyelv sem a mai globalizált világ igazi lingua francája. Hiányzik tehát egy – a

széles körű ismertséget egyedül biztosítani képes – angol fordítás (mert az angol manapság az egyetlen lingua franca, olyan szerepe van, mint a latinnak volt a középkori Európában).

Az eredeti Popovič-szöveg nyelvi nehézsége és kizárólag a szlovák olvasóra való orientálódása nagymértékben befolyásolta a könyvnek nem csak magyar, de más idegen nyelveken történt fogadtatását is. Popovič teljes munkásságához hasonlóan tanítómesterének, a kassai születésű Jiří Levýnek (1926–1967) csehországi könyvei is ilyen akadályokba ütköznek, amikor más nyelvekre akarják lefordítani őket – a cseh olvasókhöz való erős kötődésük miatt. Eddig csak német (1969-től), orosz (1974-től) és szerbhorvát nyelven (1982-től) volt olvasható az 1963-ban Prágában kiadott – és azóta már világszerte ismert, idézett és közkedvelt – *A fordítás művészete* című alpműve. Ezek a fordítások természetesen módosításokat tartalmaznak a célnyelvi olvasó érdekében, ami világosan kivehető pl. az orosz változathoz. 2011-ben azonban egy nagyon érdekes angol fordítás készült az angol Patrick Cornessnek, valamint a cseh származású Zuzana Jettmarovának köszönhetően. Az utóbbi – teljes „erőbedobással” tevékenykedő, igen ambiciózus prágai transzlatológus – előszót írt az angol olvasók számára, és ez jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az angol érdeklődő el tudjon igazodni, amikor a fordítást olvassa. Természetesen át kellett hidalni azt az időbeli távolságot is, amit az eredeti mű keletkezésétől az angol fordítás megjelenéséig eltelt majdnem ötven év jelent.

2. Popovič fordításelméletének kiindulópontjai az akkori kutatási eredmények függvényében

Levý és Popovič fordításelméle nem csak a kortárs nyugati és keleti, önmagában is elképzelhetetlenül terjedelmes szakirodalomban gyökerezik, hanem a '30-as évek prágai strukturalizmusában is, amely a háború előtti évektől kezdve jelentős hatást gyakorolt a csehszlovák fordításkutatás kibontakozására. Az eperjesi születésű, származásának köszönhetően magyarul kitűnően beszélő Popovič azután lépett a fordítástudomány porondjára, hogy nagy példaképe, Levý, aki 1939-ben Kassáról Brűnnbe költözött, az '50-es évek derekától az egyik morvaországi egyetemen (konkrétan Olomouc városában) kutatói munkája tetőfokára jutott. Popovič az '50-es évek második felétől kizárólag az orosz irodalom 19. századi szlovák fogadtatásával foglalkozott, ennek eredményeként született meg már említett első műve 1961-ben. Ezzel párhuzamosan lassan kibontakozott a stilisztikai ekvivalenciával összefüggő munkássága is, amely a kulturális és a nyelvi ekvivalencia kérdéseivel is kibővült, de érdeklődése középpontjában mindig a fordítás stilisztikai kérdései álltak, mert szerinte ez a műfordítás alapja és lényege is. Popovič szerint az ekvivalencia általános értelmében éppen azért ideális kritériumrendszer mindenfajta műfordításnál, mert ennek keretében ún. kulturális lexikáról beszélhetünk. Manapság kultúrszenzitív műfordításról tárgyal a szakirodalom, tehát a fordítást úgy értelmezik, hogy elsősorban kulturális akadályok leküzdése áll az előtérben, vagyis nem a nyelv az igazi fő akadály. Egy szakembernek nyelvi nehézségekkel is meg kell birkóznia, de általában nem ez a legnagyobb gond a fordításnál. Már a '60-as évek folyamán kirajzolódott Popovič fordításelméleti koncepciója, amely „az alfától az omegáig” a stilisztikai ekvivalencián alapszik, beleértve ebbe a kulturális egyenértékűséget is, sőt ezek az ekvivalenciák mintegy magukba foglalják a fordításelmélet által szemantikainak nevezett ekvivalenciát is. Popovič nézetei szerint először a lefordítandó szöveg

szemantikájába kell behatolni és közben megtalálni az adekvát eszközöket az eredeti szöveg stilisztikai értékeinek célnyelvi szövegbe való átültetéséhez. De – mint mondtuk – álláspontja szerint nem a szemantikai ekvivalencia a fordítás igazi lényege, hanem a stilisztikai, amely az összes ekvivalencia különböző megnyilvánulási formáit befolyásolja.

Popovič számára bizonyos ugródeszkakaként, tehát kiindulópontként szolgált Levý sok diszciplínát összekötő munkássága, de más honi forráshoz is nyúlt, így főképpen a vezető poszton álló nyitrai kollégája, František Miko szövegstilisztikai kutatásait vitte át a fordítástudományba, amikor a '60-as és '70-es évek folyamán a stilisztikai ekvivalencián alapuló fordítástudományi elméletét kidolgozta. Azt a fordítói törekvést vizsgálta, ahogyan az – az eredeti és célnyelvi szöveg között a stilisztikai ekvivalencia segítségével – a kulturális és nyelvi ekvivalenciát igyekszik elérni. Popovič 1975-ös könyvében szinte Ariadné fonalaként vezeti az olvasót a stilisztikai ekvivalenciára vonatkozó magyarázata, mert a szerző szerint éppen ez a legfontosabb ekvivalencia-típus határozza meg a fordítói munka eredményét, tehát egy fordító számára fogódzót nyújt az eredeti mű értékeinek megállapításához is. Ezzel természetesen nem becsülte alá a nyelvi (lexikális), kulturális, tematikai, paradigmaticai és egyéb ekvivalenciák fontosságát sem. A stilisztikai aspektust – mint a szépirodalom terén végzett fordítási művelet domináns tényezőjét – Popovič a szemantikai aspektus fölé helyezte, ugyanakkor nem vette nyomtatékosan figyelembe azt a tényt, hogy éppen ennél a legnehezebb munkánál, vagyis amikor a költészetet fordítják egy másik nyelvre, egy egész sor váratlan tényező is szerepet játszhat. Ennek ellenére határozottan állította, hogy a szemantika nem lehet a fordítási folyamat alapköve, ahogy azt némelyek akkortájt vallották, s nem csak nálunk, a csehszlovák berkekben, a fordítástudomány területén.

3. A stilisztikai megközelítés elsőbbsége a szemantikaival szemben a fordítási folyamatban

Ebben különbözött tehát Popovič véleménye egyik legfontosabb pozsonyi transzlatológus vetélytársának, Dušan Slobodniknak (1927–2001) ehhez a problémakörhöz való hozzáállásától, aki a költészet fordításának szentelt könyvében a következőket állítja: „A szemiotikai kulcson kívül a szemantikai is használatos, és ezáltal a stilisztikai felfogás egyenrangúvá válik a költemény szemantikai lényegével, tehát azzal, ami egy költemény lényegét képezi, de semmiképpen sem lehet a stilisztikai felfogást egy költemény lényege fölé helyezni. Ebből a szempontból nem lehet elismerni Popovič kategorikus állítását, mely szerint »a stílus meghatározza a jelentést«” (Slobodník 1990: 117). Csak mellékesen jegyzendő meg, hogy Slobodník felülmúlta Popovičot a fordítói praxis területén (orosz, angol, francia nyelvből is fordított) és talán még nyelvtudás tekintetében is (magyarul pl. Karagandában tanult meg a fogolytársaitól néhány év alatt), és éppen ő fordította le kitűnően szlovákra 1968-ban Geoffrey Chaucer (1340–1400) *Canterbury meséit*. Ezt a világirodalmi kincset az angol költő 1382-től 1400-ig, tehát haláláig írta középkori angol nyelven, amely tény a magyar fordítókat is nagy próbatétel elé állította. Kormos István (1923–1977), aki nagyszerű költő és igazán sokoldalú fordító volt, eredményesen birkózott meg fordítótársaival együtt e nehéz feladattal, úgyhogy már 1959-ben megjelenhetett a Chaucer-remekmű magyarul. Zsilka Tibornak hála, bekerült egy szemelvény (a Prológus) a Kormos-fordításból Popovič 1975-ös könyvének magyar változatába, mert a Popovič-

könyv magyarul, az igazat megvallva, a végsőkéig menően szabad fordításban jelent meg 1980-ban, ám éppen ennek köszönhetően sokkal érdekesebb és értékeesebb anyagot nyújt a magyar olvasó számára, mintha megmaradt volna az eredeti könyv komplett példatára az összes fejezetben. Pl. az a fejezet, amelyben Popovič az irodalmon belüli fordításokról ír, az 1975-ös kiadásban nem tartalmazza sem a *Canterbury mesékből* merített szemelvényt (a Prológust), sem a *Halotti Beszédet*, amely az első magyar szöveges nyelvemlék. A fordított kötet azonban közli ennek eredeti magyar formáját és mai magyar nyelvre történt fordítását is.

Egy további érdekes témakörrel találkozhatunk Popovič könyvének ebben a fejezetében, éspedig napjaink azon nagyon fontos kérdésfeltevésével, hogy lehetséges-e fordításnak tekinteni azt, ha egy távoli kor irodalmi műve (pl. a *Halotti Beszéd*) a mai magyar olvasó érdekében nyelvileg felfrissül a fordító jóvoltából, esetleg az egész művet – témáját és nyelvét tekintve is – modernizálja a fordító, azaz a régi reáliákat maiakkal helyettesíti. Természetesen már más lapra tartozik, ha egy olyan metakommunikációs tevékenység jeles példájáról van szó, amikor az eredeti esetleg egy, már teljesen új alkotás alapjául szolgált, gondoljunk itt ezek kapcsán Márai Sándor felejthetetlen művére, a költő *Halotti Beszéd* című versére.

A következőképpen ment végbe a nyelvi és részben a kulturális (tematikai) elemek változtatása a Zsilka Tibor 1980-as fordításában található szemelvényben a *Canterbury mesék* Prológusában, miközben némileg megváltozott a magyar szövegben egy pár fontos középkori angol reália is. Először lássuk az angol szöveget; a Prológus kezdete a 14-ik századi angol nyelven így hangzik:

Here biginneth the Book of the Tales
of Canterbury

Here begins the Book of Canterbury Tales

Whan that Aprill with his shoures soote
The droghte of Marche hath perced to the rote,

When April with his sweet showers has
pierced the drought of March to the

root,
And bathed every veyne in swich licour
Of which vertu engendred is the flour;
Whan Zephirus eek with his swete breeth
Inspired hath in every holt and heeth
The tendre croppes, and the yonge sonne

and bathed every vein in such moisture
as has power to bring forth the flower,
when, also Zephyrus with his sweet breath
has breathed spirit into the tender new shoots
in every wood and meadow, and the young
sun

Hath in the Ram his halfe cours y-ronne,
And smale fowles maken melodye,
That slepen al the night with open yē
(So priketh hem Nature in hir corages):
Than longen folk to goon on polgrimages
And palmers for to seken straunge strondes,
To ferne halwes, couthe in sondry londes;
And specially, from every shires ende
Of Engelond, to Canterbury they wende,
The holy blisful martir for to seke

has run half his course in the sign of the Ram,
and small birds sing melodies
sleep with their eyes open all the night
(so Nature pricks them in their hearts):
then people long to go on pilgrimages,
and palmers long to seek strange shores
and far-off shrines known in various lands,
and, especially, from the ends of every shire
in England they come to Canterbury,
to seek the holy, blissful martyr

That hem hath holpen, whan that they were seke who helped them when they were sick.
(Chaucer: *Canterbury Tales*. Edited by A. Kent Hicatt and Constance Hicatt. New York, Bantam Books 1964, 2nd–3rd pp)

Popovič 1975-ös könyvének magyar fordításában találkozhatunk a Prológus bevezető sorainak két mai angol változatával – a két különböző interlineáris fordítással –, amelyek Kormos Istvánnak bizonyosan alapul szolgálhattak a magyar fordításhoz. Íme a második, modern angol nyelven olvasható interlineáris fordítás szembeállítva Kormos István költői szabadsággal megvalósított fordításával:

When April with his showers sweet	Ha édes záporait április
The drought of March has pierced to the root,	a szomjú földre önti, lenne friss,
And bathed every vein in such liquor	hadd kortyolhasson a mohó gyökér,
From whose virtue is engendered the flower,	a virág serkenjen: sárga, kék, fehér,
When Zephyr too with his sweet breath	ha Zephyrus fuvalma édesen
Has quickened, in every grove and field,	szétkóborol erdőkön, réteken
The tender sproutings, and the young sun	s bont új rügycet, ha már a zsenge nap
Has in the Ram his half course run,	a Kos felén túl víg erőre kap;
And small birds make melody	ha rákezdik pintyek, csízek, rigók
That sleep all the night with open eye	(az éjjel nyitott szemmel aluvók)
(So nature goads them in their hearts):	trillázva, fütttyel, fuvalázva, fújva –
Then people long to go on pilgrimages	a nép akkor megyen zárandokútra.
(And palmer's to seek strange shores)	A szentföldi pálmások messzire
To far-off shrines, known in sundry lands;	járulnak híres szentek elibe;
And especially, from every shire's end	Anglia négy sarka is ontja ám
Of England, to Canterbury they wend,	Canterburybe a hívőt, ahány!
The holy blessed martyr to seek,	A vértanú sírját körülbolyongja,
Who helped them when they were sick.	kit gyámolának tisztel csonkabonka.

(Chaucer's *Canterbury Tales* □ selected □. An Interlinear Translation by Vincent F. Hooper. Woodbury, New York, Barron's Educational Series, inc. 1970, 1st–2nd pp)

4. Reáliák a fordításban

Popovič szerint minden fordítás elemzésénél szerepük van az időbeli és térbeli tényezőknek, és ez a vélemény már Holmes fordításelméletében is jól kivehető, ahogy erről Popovič is beszámol könyvében. Így van ez a *Canterbury mesék* magyar fordítása esetében is, ahol a kontraszthatást kell szem előtt tartani, azt, hogy miként érzékelheti a középkori hangulatot a modern olvasó. Ez a kontraszthatás már a Prológus soraiból is kivehető, hiszen itt olyan fogalmak kerülnek említésre, mint a *zárandokok menetei*, az *ereklyetartók*, a *vak hit a csodákban*, amelyekhez a szerző már akkor, a sötét középkorban ironikusan viszonyult. A régi világ és a jelenkor ütközik itt össze törvényszerűen, és egy olyan helyzet áll elő, amelyből a magyar költő és kiváló fordító megfelelő „kivezető utat” keres. Láthatjuk magunk is, hogy a kialakult helyzetből arany középutat kínál nekünk Kormos István. Elméletileg a hatszáz éves szövegnek úgy kellene hatnia a mai emberre, mint a

középkor művelt olvasójára, amit gyakorlatilag majdnem lehetetlen elérni a fordításban. Kormos István az emberi érzelmekre összpontosított az ekvivalencia elérésének érdekében, amikor pl. a **small fowles** vagy másképpen, az interlineáris angol fordításokban **small birds** (baromfi, kis madarak) kifejezéseket költői módon fordítja – *pintyek, csízek, rigók*. Ezek a madárfajták a tavasz hírvivői Angliában és nálunk is, és hasonlóak a tavasz virágai itt is, meg ott is: az angol költő csak általánosan virágokat – a középkori angolban **flours** (a mai angolban **flowers**) említ, míg a magyar fordító felbontja az angol szó poliszemantikus értelmét és *sárga, kék, fehér virágokról* beszél.

A leglényegesebb reália azonban, amely a Prológusban kezdődő cselekményt a konkrét tavaszi időszakban meghatározza, nincs a magyar szövegben teljességgel lefordítva. Az Anglia enyhe klímájából fakadó természeti adottságokról már sok szó esett Geoffrey Chaucer költészetének interpretációjánál. Annak a kérdésnek, hogy Angliában tradicionálisan a tavasz kezdetének *április* hava számít, és nem a közép-európai felfogásunk szerinti *május*, ahogy az Goethénél oly szépen kivehető, bizonyos figyelmet szentelt a nyugati fordítástudomány is a *Canterbury mesék* idegen kultúrákba való átvitelénél, hiszen már a világ számos nyelvén megjelent ez a mű. A német fordítástudományban is kellő hangsúlyt kap ez a fordítási probléma, miszerint az azonos hatás elérése érdekében ajánlatos az áprilist a Prológus első sorában májussal felcserélni annak ellenére, hogy az angol költészetben századokon át áprilist tartották a tavasz kezdetének, Közép-Európában azonban a május honosodott meg a versekben mint az élvezetek, gyönyörök hónapja (vö. Koller 1997: 235). A magyar fordítás azonban helyesen, az eredeti mű szellemében áprilisa időzíti a tavasz végleges győzelmét a tél fölött, de a márciusi természetbeli változásokat, amelyek Angliában a tavasz előfutárai, már nem jeleníti meg – a márciusi szárazság nincs pontosítva a Prológus magyar változatában.

Zsilka Tibor fordításában nem esik szó Kormos István fordítói módszeréről, arról, hogyan oldotta meg a középkori angol reáliák magyar ekvivalensekkel való helyettesítését. Az angol reformáció előtti, tipikus és Európa-szerte közismert katolikus egyházi reáliákról is szó esik **shrine** (erekszetartó), **palmer** (pálmás), **pilgrimage** (zarándokút), de az angol területi közigazgatásban máig használatos reália is szerepel a Prológusban – **shire** (grófság). Minden műfordításban bizonyos fokú aktualizálás mutatható ki, kimondottan csak a célnyelvi olvasó érdekében, hogy érthetőbbek legyenek számára a korabeli reáliák és ezáltal az akkori valóság is. Az a törekvés, hogy évszázadokkal ezelőtt íródott mű közelebb kerüljön a jelenkor emberéhez, jól érzékelhető pl. a *Canterbury mesék* filmváltozatában is. Pier Paolo Pasolini 1971-ben készült filmjében (*I racconti di Canterbury*) az egyik médiumról a másikra történő váltás klasszikus esetéről van szó, amikor egy bizonyos fokú adaptáció elkerülhetetlen (vö. Tellingner 2012: 20). Az akkori chauceri világ már annyira eltávolodott tőlünk, hogy az olvasó csak úgy szerezhet erős élményalapot, ha a fordító tartalmilag és érzelmileg is érthetővé teszi számára a letűnt kor rusztikus ábrázolását. Ez sikerült Kormos Istvánnak, mert nem hiányoznak a Prológus magyar költői fordításában a társadalmi és földrajzi koordináták sem. A történelmi hasonlóság a két kultúra között nagyban hozzájárult a fordítás sikeréhez, hisz a 14. századi angol és magyar kultúra sok közös vonást visel magán. Ehhez hasonló példákat a reáliák kapcsán találhatunk a cseh szakirodalomban, amely nagy hatással volt Popovičra, mint ahogy ezt a következő idézet is mutatja: „Annak ellenére, hogy a nemzeti sajátosság önmagában történelmi jelenség, a korabeli vonások nem kell, hogy mindig a nemzeti sajátosság részesei legyenek. Ilyenek az

alapjában nemzetközi történelmi jelenségek, pl. a lovagi feudális kultúra, amely aztán a fordító részéről követelheti a korabeli reáliák (öltözet, fegyverzet), társadalmi konvenciók és lelki vonások megoldását.” (Levy 1983: 118).

5. Interlineáris angol fordítások és a szabadon megalkotott költői magyar fordítás

A fent említett tényezőket nem vázolja Zsilka Tibor fordítása, amelyben csak a két angol interlineáris fordítás van pontokban jellemezve (vö. Popovič 1980: 228–229). Az interlineáris fordítás és a szó szoros értelmében vett fordítás közötti különbségek táblázatokban is definiálva vannak (i. m. 225). Visszatérve még Kormos István fordításához, megemlíthető az a tény is, hogy kihagyott két lényeges reáliát – az *ereklyetartót* és a *grófságot*, a harmadik fontos reália, a **palmer** megfelelője a fordításban *szentföldi pálmás*. *Március* mint fontos reália, úgyszintén kimaradt, a Prológus második sora a magyar fordításban csupán a kiszáradt föld szomjúságáról szól. A Prológus kezdetének természet adta háttere jól ismert az angol olvasó számára, az, hogy hajdanában akkor, áprilisban kezdődtek a zarándokutak mint a középkor bizonyos fajta turizmusának megnyilvánulásai, de a célnyelvi olvasó általában nem rendelkezik szükséges háttérismeretekkel az eredeti mű teljes megértéséhez. A magyar fordítás „szabad jellegű”, azaz bizonyos mértékben egyszerűsíti a régvolt korszak művének szövegét, ami a fordítás olvasása során nem csak a témában, a nyelvi ötvözetben, de a stilisztikai értékekben is érezhető, amelyekre Popovič olyan nagy hangsúlyt fektetett, amikor az ekvivalencia megvalósításáról írt. A téma elemei bizonyos mértékben adaptációként jelennek meg a Kormos által fordított szövegben, de az angol interlineáris fordításokban is. Az időbeli és térbeli különbségeket tehát Kormos István fordítása bizonyos mértékben adaptálja. Ebből kifolyólag eltérések történtek, amelyek jól kivehetők az összehasonlításnál a nyelvi, a stilisztikai és a tematikai síkon végbement változásokból. Az interlineáris fordítások, amelyekből feltehetőleg Kormos István is kiindult, bizonyos fókuszú archaikus elemeket tartalmaznak, de az angol szókészletben nincsenek a mai angol olvasó számára érthetetlen szavak. Stilisztikai síkon megfigyelhető az archaikus mondat szerkezetek egyszerűsítése az interlineáris fordításokban, ami egyúttal a magyar fordítás szövegkompozícióját is érinti. Tematikai síkon mindegyik összehasonlított fordításban előfordul az ismeretlennek tekinthető szavak körülírása, tehát a klasszikus allúziók és a nélkülözhetetlen reáliák jelentését a fordítók mintegy megmagyarázzák.

Összegzés

A fordítás problematikája a fentiek értelmében nem csupán stilisztikai és nyelvi kérdések tanulmányozását foglalja magába, hanem a kulturális alap- és metainformációk megértését is a célnyelvi olvasó részéről. Ezt a kétféle információt két eltérő kultúra esetében minden kor fordítói igyekeznek magyarázni a célnyelvi olvasó számára. A fordítástudomány területén a metakommunikáció, a metaszöveg, a metairódalom és a metaköltemény elemzésével az 1970-es évektől kezdve mind a hazai csehszlovák, mind a nemzetközi szakirodalomban találkozhatunk. Nyugati hatás alatt keletkezett Popovič ezzel a szakterülettel foglalkozó, pozsonyi kiadású alapműve 1975-ben, amely az említett módon megváltoztatott magyar kiadásával (1980) máig sok mindenben segíthet a

metakommunikációs kérdésekkel foglalkozó szakembereknek, mert a fordításokban általában nem csak alapinformációkat kell átkódolni, de meg kell próbálni elérni a részleges kulturális, nyelvi és stilisztikai ekvivalenciát is, minthogy a teljes ekvivalencia majdnem elérhetetlen a különböző fordításokban. Az analizált szemelvény Popovič könyvének magyar fordítása alapján nyilvánvalóvá teszi, milyen jelentős mértékben strukturálta át Kormos István költő és műfordító szemantikai és stilisztikai síkon is a középkori chaucheri művet. Ez az átstrukturálás nagy szerepet játszott a forrásnyelvvel adekvát célnyelvi szöveg létrehozásánál.

Irodalom

- Koller, Werner 1997. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. 5. kiadás. Wiesbaden: Quelle und Meyer.
- Levý, Jiří 1983. *Umění překladu*. 2. kiadás. Praha: Panorama.
- Miko, František 1970. *Text a štýl: K problematike literárnej komunikácie*. Bratislava: Smena.
- Popovič, Anton 1980. *A műfordítás elmélete: A szöveg és az irodalmi metakommunikáció szempontjai*. Bratislava: Madách.
- Popovič, Anton 1961. *Ruská literatúra na Slovensku v rokoch 1863–1875*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Popovič, Anton 1975. *Teória umeleckého prekladu. Aspekty textu a literárnej komunikácie*. Bratislava: Tatran.
- Shuttleworth, Mark – Cowie, Moira 1997. *Dictionary of Translation Studies*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Slobodník, Dušan 1990. *Teória a prax básnického prekladu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Tellingier Dušan 2012. *Der kulturelle Hintergrund des Translats – Kultur als Substanz der Kommunikation*. Košice: Typopress.

Szépirodalmi források

- Chaucer, Geoffrey 1964. *Canterbury Tales*. Edited by A. Kent Hicatt and Constance Hicatt. New York: Bantam Books.
- Chaucer, Geoffrey 1970. *Canterbury Tales*. Woodbury / New York: Barron's Educational Series (fordította Vincent F. Hooper).
- Chaucer, Geoffrey 1959. *Canterbury mesék*. Budapest: Franklin Könyvkiadó (fordították Kormos István, Szász Imre, Fodor András, Mészöly Dezső, Jánosy István, Lutter Tibor, Vas István, Benjámin László).